

‘નિયમસાર’ જીવ અધિકાર. ૧૮ ગાથા પૂરી થઈ. ૧૯મી ગાથા.

દલ્લસ્થિણ જીવા વદિરિતા પુલ્લભણિદપજ્જાયા ।
પજ્જયણયેણ જીવા સંજુતા હોતિ દુવિહેહિ ॥૧૯ ॥

પૂર્વોક્ત પર્યાયોથી છે વ્યતિરિક્ત જીવ દ્રવ્યાર્થિકે;
ને ઉક્ત પર્યાયોથી છે સંયુક્ત પર્યાયાર્થિકે. ૧૯.

ટીકા :- ‘અહીં બન્ને નયોનું સફળપણું કહ્યું છે.’ એટલે કે આત્મા શુદ્ધ ત્રિકાળ દ્રવ્ય હોવા છતાં એની પર્યાય-અવસ્થામાં-સંસાર અને સિદ્ધદશા થાય છે. વસ્તુ છે એ તો ત્રિકાળ ધ્રુવ શુદ્ધ પરમ સ્વભાવભાવરૂપ છે. પણ એની સાથે પર્યાય નથી એમ કહ્યું હતું. પણ પર્યાય,

* જે ભૂતકાળના પર્યાયને વર્તમાનવત્ સંકલ્પિત કરે (અથવા કહે), ભવિષ્યકાળના પર્યાયને વર્તમાનવત્ સંકલ્પિત કરે (અથવા કહે), અથવા કંઈક નિષ્પન્નતાયુક્ત અને કંઈક અનિષ્પન્નતાયુક્ત વર્તમાન પર્યાયને સર્વનિષ્પન્નવત્ સંકલ્પિત કરે (અથવા કહે), તે જ્ઞાનને (અથવા વચનને) નૈગમનય કહે છે.

પર્યાયમાં છે. અહીં તો જોકે વ્યંજનપર્યાય લેશે. સમજાણું કાંઈ? વસ્તુ પોતે શુદ્ધ ચિદાનંદ આનંદ, જ્ઞાયકભાવ, એ જ વસ્તુ નિશ્ચયનયનો વિષય છે. પણ એની સાથે પર્યાય નથી. એમાં નથી પણ પર્યાયમાં પર્યાય નથી એમ નહિ. પર્યાય છે. વ્યવહારનયનો વિષય છે. પણ અહીંયાં તો વ્યંજનપર્યાયને પર્યાય કહીને ટીકાકાર નિષેધ કરશે.

જુઓ! ‘ભગવાન અર્હત્ પરમેશ્વરે...’ સર્વજદેવ પરમેશ્વર વીતરાગ પરમાત્માએ ‘બે નયો કહ્યા છે : દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક.’ જુઓ! આ તત્ત્વ આ રીતે છે એ રીતે ન સમજે તો એને એકાંત અજ્ઞાન થાય છે એમ સમજાવે છે. એકલું દ્રવ્ય જ છે અને પર્યાય નથી, તો એ મિથ્યાદષ્ટિ થઈ જાય છે. પર્યાય છે અને દ્રવ્ય નથી, વસ્તુ નથી તો પણ મિથ્યાત્વ એકાંત થઈ જાય. સમજાણું કાંઈ? પરમ સ્વભાવનું વર્ણન ખૂબ આવ્યું કે જેમાં સિદ્ધ અને સંસાર બે દશા જ નથી. એ વાત નિશ્ચયની દ્રવ્યાર્થિક વસ્તુદષ્ટિએ બરાબર છે. પણ એમાં પર્યાય નથી એમ નથી. પર્યાય-અવસ્થા છે, હાલત છે. સમજાણું કાંઈ? એ અવસ્થાને ન માને એ તો એકાંત અજ્ઞાન છે.

સંસાર અવસ્થા છે. ચાર ગતિની અવસ્થાઓ વ્યંજનપર્યાયની દશા છે. મોક્ષ પણ એક નિર્મળદશા છે. એવો અરિહંત ભગવાનનો ઉપદેશ બે નયથી છે. નિશ્ચયથી અને પર્યાયથી. નિશ્ચયને અહીંયાં દ્રવ્યાર્થિકનય કહ્યો છે. જુઓ આવે છે. દ્રવ્યાર્થિક-પર્યાયાર્થિક. હવે દ્રવ્યાર્થિક કોને કહેવું? કે ‘દ્રવ્ય જ જેનો અર્થ એટલે પ્રયોજન છે....’ વસ્તુ દ્રવ્ય એટલે ત્રિકાળી જ્ઞાયક આનંદસ્વરૂપ, એ જે નયનું પ્રયોજન દ્રવ્ય છે, વસ્તુ છે, તે નયને દ્રવ્યાર્થિક કહેવામાં આવે છે.

ફરીને. નય એટલે જ્ઞાનનો એક અંશ છે. જ્ઞાનનો એક ભાગ. શ્રુતજ્ઞાનપ્રમાણનો એક ભાગ. શ્રુતજ્ઞાન પ્રમાણ એ પણ એક પર્યાય છે. હવે શ્રુતજ્ઞાન પ્રમાણના બે પ્રકાર. એક દ્રવ્યાર્થિકનય અને પર્યાયાર્થિકનય. વસ્તુ આ રીતે સમજ્યા વિના અનાદિથી ગોટો ઊઠ્યો છે. ઘણા આત્મા એમ કહે કે શુદ્ધાત્મા... શુદ્ધાત્મા.. પણ શુદ્ધ શું છે? તેની પર્યાયમાં શું છે? તેના જ્ઞાન વિના શુદ્ધપણું એકાંતે માને તો એને પર્યાયનું જ્ઞાન નથી, એ મિથ્યાદષ્ટિ છે. સમજાણું કાંઈ? કહે છે, જેનું પ્રયોજન દ્રવ્ય-અર્થ. જે જ્ઞાનનો અંશ છે, એનું પ્રયોજન દ્રવ્ય છે. વસ્તુ-વસ્તુ એ નયને દ્રવ્યાર્થિકનય કહેવામાં આવે છે. આ બધું સમજવાને માટે છે.

‘અને પર્યાય જ જેનો અર્થ એટલે કે પ્રયોજન છે...’ હાલત. આત્માની પર્યાય, અવસ્થા, દશા. ધર્મ એક દશા છે, મોક્ષમાર્ગ પણ એક દશા છે, કાંઈ ત્રિકાળી વસ્તુ નથી. ત્રિકાળી તો ધ્રુવ ચિદાનંદ શુદ્ધ છે. સમજાણું કાંઈ? તો કહે છે કે જે જ્ઞાનનું પ્રયોજન વર્તમાન અવસ્થા હાલત, દશા છે, એને અહીં પર્યાયાર્થિકનય કહેવામાં આવે છે. છે ને? પર્યાયાર્થિક-અર્થ. પર્યાય જેનું પ્રયોજન છે એને પર્યાયનય કહેવામાં આવે છે. ‘એક નયને અવલંબતો ઉપદેશ ગ્રહવાયોગ્ય નથી...’ આહાહા...! એકલો નિશ્ચયનયનો જ ઉપદેશ અને પર્યાય નથી, એવો ઉપદેશ ગ્રહવાયોગ્ય નથી.

મુમુક્ષુ :- ગ્રહવાયોગ્ય નથી એટલે શું?

ઉત્તર :- જાણવાયોગ્ય અને આદરવાયોગ્ય નથી. એ ઉપદેશ આદરવાલાયક નથી. એ વસ્તુનું સ્વરૂપ એમ નથી. સમજાણું કાંઈ?

‘એક નયને અવલંબતો...’ નિશ્ચયને જ અવલંબે અને પર્યાયને જ અવલંબે, બેમાંથી એકને (અવલંબે), એ વસ્તુ અજ્ઞાન છે, ખોટી છે. સમજાણું કાંઈ? ‘એક નયને...’ એટલે જ્ઞાનના એક અંશને, વિષય કરતો, ‘અવલંબતો ઉપદેશ...’ જાણવાયોગ્ય નથી, આદરવાયોગ્ય નથી. ‘પણ તે બન્ને નયોને અવલંબતો ઉપદેશ ગ્રહવાયોગ્ય છે.’ જ્ઞાન તો બન્ને નયોનું કરવાલાયક છે. ઝીણું તત્ત્વ છે. આમ તો બધા શુદ્ધ.. શુદ્ધ તો ઘણા કરે છે. અભેદ છે ને શુદ્ધ છે. પણ અભેદ છે, શુદ્ધ છે એ શું? અને તારી દશામાં શું? સંસારીદશા પણ જો શુદ્ધ હોય તો તો એને શુદ્ધતાનો આનંદ હોવો જોઈએ. એની દશામાં ભૂલ છે અને ભૂલ ટળીને દશા નિર્મળ થાય એ પણ એક દશા છે, એ કાંઈ ત્રિકાળી ચીજ નથી. સમજાણું કાંઈ? કહો, ‘વસંતીલાલજી’! આવું છે.

‘બન્ને નયોને અવલંબતો...’ ત્રિકાળી વસ્તુ સમજાવે એ નય અને વર્તમાન અવસ્થા વિકારી, અવિકારી મુક્તિ આદિ એ દશાને જણાવે, એ નયનો ઉપદેશ જાણવાયોગ્ય અને આદરવા યોગ્ય છે. સમજાણું કાંઈ? એકલો આત્મા કુટસ્થ છે, ધ્રુવ જ છે. તો તો પછી કુટસ્થ હોય એને સમજવાનું કાંઈ રહેતું નથી. એને કાંઈ આનંદ પ્રગટ કરવો અને આનંદનો અનુભવ કરવો એ તો રહેતું નથી. ‘પંડિતજી’! એવી વાત છે. ઝીણી વાત છે, ભાઈ!

‘સત્તાગ્રાહક (—દ્રવ્યની સત્તાને જ ગ્રહણ કરનારા) શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયના બળે...’ હવે શું કહે છે? બે નયનો ઉપદેશ ગ્રહવાલાયક, જાણવાલાયક બરાબર છે. હવે જે આત્માની ત્રિકાળ સત્તા એકરૂપ, ધ્રુવ સત્તા (છે) એ ‘સત્તાગ્રાહક (—દ્રવ્યની સત્તાને જ ગ્રહણ કરનારા) શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયના બળે...’ શુદ્ધ દ્રવ્ય સ્વભાવના જ્ઞાનના બળે ‘પૂર્વોક્ત વ્યંજનપર્યાયોથી મુક્ત તેમ જ અમુક્ત (—સિદ્ધ તેમ જ સંસારી) સમસ્ત જીવરાશિ સર્વથા વ્યતિરિક્ત જ છે.’ શું કહે છે? ભગવાનઆત્મા મહાસત્તા ત્રિકાળી ધ્રુવ, એ દષ્ટિના બળે, તે સંસારી જીવ હોય કે મુક્ત સિદ્ધ હોય, બન્ને ‘વ્યંજનપર્યાયોથી મુક્ત તેમ જ અમુક્ત (સિદ્ધ તેમજ સંસારી)..’ એ વ્યંજનપર્યાયથી સર્વથા વ્યતિરિક્ત જ છે. વસ્તુની દષ્ટિએ ત્રિકાળ વસ્તુ છે, એમાં એ ચાર ગતિની આકૃતિ વ્યંજન આદિ પર્યાય એમાં છે નહિ.

‘પૂર્વોક્ત વ્યંજનપર્યાયોથી મુક્ત...’ એટલે સિદ્ધ અને સંસારી બન્ને ‘સમસ્ત જીવરાશિ સર્વથા વ્યતિરિક્ત જ છે.’ જોયુંને! વસ્તુ જે સત્તા ચૈતન્ય ભગવાન પૂર્ણાનંદ પ્રભુ ધ્રુવ, એ અપેક્ષાએ તો એની આ ચાર ગતિની આકૃતિનો વ્યંજનપર્યાય, એમાં છે નહિ. સિદ્ધને પણ નથી અને સંસારીને પણ નથી. સમજાણું કાંઈ? આ બધું સમજવું પડશે. ઉપર ઉપરથી આ લઈ લીધું કે આ આત્મા છે, ફલાણું છે, ઢીકણું છે. પણ પાછી એની પર્યાયો શું? એને

પર્યાયથી મુક્ત કેમ કહ્યો? પહેલું તો કીધું કે બે નયનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરવો. વળી પાછું અહીંયાં કહ્યું કે એ તો દ્રવ્યાર્થિકનયથી દ્રવ્ય જોઈએ તો વ્યંજનપર્યાયોનો એમાં અભાવ છે. પણ પર્યાયમાં પર્યાય છે. સમજાણું કાંઈ?

‘સમસ્ત જીવરાશિ...’ સમસ્ત જીવરાશિમાં સંસારી અને મુક્ત બધા. વ્યંજનપર્યાય એટલે આકૃતિ ચાર ગતિની પર્યાય વસ્તુમાં છે જ નહિ. વસ્તુમાં, હોં! સત્તાગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિકનયમાં. ‘કેમ? ‘સવ્વે સુદ્ધા હુ સુદ્ધણ્યા’ કારણ કે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે શુદ્ધનયે બધા આત્માઓ શુદ્ધ જ છે. શુદ્ધદષ્ટિએ બધા ભગવાન પૂર્ણાનંદ પ્રભુ નિર્મળ શુદ્ધ જ છે. એમાં અશુદ્ધ છે એમ આવતું નથી. શુદ્ધનયની સત્તાગ્રાહક દષ્ટિમાં એની વાસ્તવિક કાયમસત્તા જે વસ્તુની છે, એને જાણનારના બળની દષ્ટિએ વ્યંજનપર્યાયથી તો બંને મુક્ત જ છે. કેમ કે ‘સવ્વે સુદ્ધા હુ સુદ્ધણ્યા’. શુદ્ધનયે બધા શુદ્ધ છે એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. સમજાણું કાંઈ? ભારે ભાઈ આ તો બધું! કેટલુંક જાણવું આમાં!

મુમુક્ષુ :- ધર્મ કરવો એમાં નયનું શું કામ છે?

ઉત્તર :- પણ ધર્મ નથી એની દશામાં ત્યારે એને ધર્મ કરવો છે. જો ધર્મ હોય તો ધર્મ કરવો એમ ક્યાંથી આવ્યું? તો ધર્મ નથી ત્યારે શું છે? કે અધર્મ છે.

મુમુક્ષુ :- દ્રવ્યમાં પૂરેપૂરો ભર્યો છે ને?

ઉત્તર :- ત્યાં ભલે ભર્યો હોય પણ અહીં અધર્મ છે એનું જ્ઞાન કર્યા વિના ધર્મની દષ્ટિ થશે શી રીતે? અધર્મદશા છે.

મુમુક્ષુ :- એવો બોજો લઈને શું કરવા ચાલે?

ઉત્તર :- એય...! દશામાં અંદર અશુદ્ધતા છે. વસ્તુ શુદ્ધ છે. જો અશુદ્ધતા ન હોય તો ધર્મ કરવો એ તો રહેતું નથી. એ તો છે, બસ. થઈ રહ્યું, તો તો દશા જ શુદ્ધ છે. એમ નથી. સમજાણું કાંઈ?

‘એવું (શાસ્ત્રનું) વચન હોવાથી.’ પાછો ખુલાસો કરે છે. ‘વિભાવવ્યંજનપર્યાયાર્થિક નયના બળે...’ હવે આ ત્રિકાળી દ્રવ્યાર્થિક મહાસત્તાને જોવે તો એમાં પર્યાય છે જ નહિ. સિદ્ધને અને સંસારીને વ્યંજનપર્યાય છે જ નહિ. એ તો બધા આવી ગયા. કહો, સમજાણું કાંઈ? આ બધું રાતે પૂછે તો આકરું પડે એવું છે. ‘પોપટભાઈ’! જવાબ દેશે. ઠીક.

અહીંયાં તો કહે છે, વસ્તુની સ્થિતિ વર્ણવે છે. વસ્તુ આવી છે કે દ્રવ્યાર્થિક મહાસત્તા ત્રિકાળથી જોઈએ તો, એ દષ્ટિએ તો એમાં વ્યંજનપર્યાય કે પર્યાય એકપણ નથી. પણ વ્યંજનવિભાવિક-વિકારીપર્યાય એમ લેવી છે અહીં તો અત્યારે. ‘વિભાવવ્યંજનપર્યાયાર્થિક નયના બળે તે સર્વ જીવો (પૂર્વોક્ત વ્યંજનપર્યાયોથી) સંયુક્ત છે.’ આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? ખુબી આમાં (એ કહી કે) સિદ્ધ પણ વિકારી પર્યાયસહિત છે એમ કહે છે. એય...! ધ્યાન રાખવા જેવી વાત છે. ‘વિભાવવ્યંજનપર્યાયાર્થિક નયના બળે...’ પહેલામાં એમ લીધું હતું

કે સત્તાગ્રાહકનયના બળે. અહીંયાં વિભાવવ્યંજનપર્યાયના બળે. એમ લીધી. એકલી પર્યાય નથી લીધી. બધી અર્થપર્યાય. વિભાવિકવ્યંજન આકૃતિ આ મનુષ્યપ્રમાણે અંદર જીવને આકાર થાય છે. આ શરીર નહિ, જડ નહિ. મનુષ્યનો આકાર થાય, દેવનો, જે જે અવતાર. એ વ્યંજનપર્યાય વિભાવિક, એનાથી 'નયના બળે તે સર્વ જીવો (પૂર્વોક્ત વ્યંજનપર્યાયોથી) સંયુક્ત છે.' શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકનયથી સંયુક્ત નથી. પર્યાયાર્થિકનયથી સર્વ જીવ સંયુક્ત છે. બે વાત થઈ.

સિદ્ધ હો કે સંસારી હો, અંતર ધ્રુવ સ્વભાવ મહાસત્તાની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો એ બન્ને વ્યંજનપર્યાયથી સહિત છે. પણ વિભાવવ્યંજનપર્યાયની વર્તમાનની દૃષ્ટિએ જોઈએ, વિભાવવ્યંજનપર્યાય એના બળે જોઈએ તો બધા જીવો વિભાવવ્યંજનપર્યાયસહિત જ છે. સિદ્ધ સહિત. હમણા પ્રશ્ન કહેશે. સિદ્ધને કેમ? કે પૂર્વે હતું એની અપેક્ષાએ. સિદ્ધને પૂર્વે હતીને? એ નૈગમનયે વર્તમાનમાં છે એમ કહેવામાં આવે. ભારે ભાઈ!

મુમુક્ષુ :- વર્તમાનમાં?

ઉત્તર :- વર્તમાનમાં કહેશે. હમણા કહેશે. પૂર્વનૈગમનયની અપેક્ષાએ.

મુમુક્ષુ :- વર્તમાનમાં એમ કહેશે?

ઉત્તર :- નૈગમનયની અપેક્ષાથી વર્તમાનમાં છે.

મુમુક્ષુ :- વર્તમાનમાં નથી...

ઉત્તર :- નથી તો નથી એ તો બરાબર છે. પણ નૈગમનયે સર્વો જીવો કહ્યા ને? 'તે સર્વ જીવો સંયુક્ત છે.' એમાં કોઈ જીવ બાકી નથી રાખ્યા. અશરીરી પરમાત્મા સિદ્ધ થઈ ગયા. તે પણ અત્યારે વિભાવવ્યંજનપર્યાયસહિત છે. કઈ રીતે? એ કહેશે.

'વિશેષ એટલું કે-સિદ્ધ જીવોને અર્થપર્યાયો સહિત પરિણતિ છે,...' જુઓ! ઓલી કાઢી નાખી. વ્યંજન જુદી વિકારીને કાઢી નાખી. ફક્ત ગુણની પરિણતિ જ અર્થ છે. આનંદ, જ્ઞાન, શાંતિ એવા સ્વભાવની દશા સિદ્ધ ભગવાનને, પરમાત્માને છે. 'પરંતુ વ્યંજનપર્યાયો સહિત પરિણતિ નથી.' સિદ્ધને વિભાવવ્યંજન પર્યાય નથી. ધ્યાન રાખજો. એમાંથી પ્રશ્ન ઊઠશે. 'કેમ? સિદ્ધ જીવો સદા નિરંજન હોવાથી.' સિદ્ધ પરમાત્મા અશરીરી થયા એ તો નિરંજન શુદ્ધ થઈ ગયા. એને હવે અશુદ્ધતા કે વ્યંજનપર્યાય હોતી નથી.

'(પ્રશ્ન :-) જો સિદ્ધ જીવો સદા નિરંજન છે...' સદા નિરંજન છે એમ તમે કહો છો. 'તો બધા જીવો દ્રવ્યાર્થિક તેમ જ પર્યાયાર્થિક બન્ને નયોથી સંયુક્ત છે એવો સૂત્રાર્થ વ્યર્થ ઠરે છે.' શું કહે છે? જ્યારે તમે એમ કહો છો કે સિદ્ધ ભગવાન સદા નિરંજન છે. અશરીરી થઈ ગયા એ. સંસારનો નાશ કરી, વિકારનો નાશ કરીને પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિ થઈ એ સિદ્ધ ભગવાન સદા નિરંજન છે એમ કહો છો. વળી એક બાજુ તમે કહ્યું કે બધા જીવો બે નય સહિત છે. જુઓ! અર્થાત્ 'બધા જીવો દ્રવ્યાર્થિક તેમ જ પર્યાયાર્થિક બન્ને નયોથી

સંયુક્ત છે' એમ કહ્યું હતું આપે.

મુમુક્ષુ :- સર્વ જીવ કહ્યું.

ઉત્તર :- સર્વ જીવ એમ લખ્યું છે.

‘બધા જીવો દ્રવ્યાર્થિક તેમ જ પર્યાયાર્થિક બન્ને નયોથી સંયુક્ત છે (અર્થાત્ બધા જીવોને બન્ને નયોલાગુ પડે છે) એવો સૂત્રાર્થ (ગાથાનો અર્થ) વ્યર્થ ઠરે છે.’ શું કહે છે? જ્યારે સિદ્ધ ભગવાન પરમાત્મા જે દેહ રહિત થઈ ગયા, એને જ્યારે તમે સદા નિરંજન કહેશો, તો વળી એક બાજુ કહો છો કે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક બંને નયે બધા જીવો સહિત છે. તો એમાં વ્યંજનપર્યાયસહિત છે એવું તો પાછું એ નયમાં આવી ગયું. અને તમે સિદ્ધને સદા નિરંજન કહો છો. તો બેમાં પર્યાયાર્થિકનયનો ઉપદેશ વ્યર્થ જાય છે.

આ ઓઘે-ઓઘે આ બધા સામાયિક અને પોષા કરતા હોય એને સમજવું કઠણ પડે છે. શું છે આ જ્ઞાન? આ કઈ જાતનું જ્ઞાન? એય...! ‘ભીખાભાઈ’! આ વસ્તુ... ‘પ્રકાશદાસજી’! જુઓ! આ સમજવાની ચીજ છે. આમ ઓઘે-ઓઘે પકડી લે (એની ના પાડે છે). પર્યાય ન હોય એમ કીધું હતું હમણાં સવારમાં. પર્યાય તો પરની છે. પર્યાય પરની નથી, જીવની છે.

મુમુક્ષુ :- પર્યાય પર નથી?

ઉત્તર :- એ કઈ અપેક્ષાએ?

મુમુક્ષુ :- દ્રવ્યથી પર નથી તો બન્ને એક થઈ જાય.

ઉત્તર :- દ્રવ્યથી પર છે પણ પર્યાયથી પોતામાં પોતાથી છે. પરને લઈને પર્યાય છે એમ નથી. પરને લઈને પર્યાય હોય તો તો દ્રવ્યમાં પર્યાય રહી જ નહિ. થઈ રહ્યું. પર્યાયાર્થિકનયે પણ દ્રવ્ય મુક્તિ અને સંસારદશા રહિત થઈ ગયો. એમ નથી. આ મોટો ગોટો હજી મૂળમાં. પણ મૂળ પ્રયોજન પકડે નહિ એટલે સમજ્યા વિના બધું તુંબડીમાં કાંકરા લાગે.

મુમુક્ષુ :- તુંબડીમાં કોઈ દિ' કાંકરા હોય જ નહિ.

ઉત્તર :- કાંકરા નહિ પણ ઓલા સુકા બી હોય ને? સુકાઈ જાય એટલે ખખડે.

અહીં શું કહે છે? જુઓ! શાંતિથી, ધીમેથી સમજો. એક બાજુ એમ કહ્યું કે આત્મામાં બે નયનો ઉપદેશ ભગવાનનો છે તે બરાબર એણે ગ્રહણ કરવો જોઈએ. બરાબર છે? એક નયનો ઉપદેશ છે કે આ અવલંબન કરવા જેવું નથી. એક વાત. હવે બે નયમાં ત્રિકાળ સત્તાગ્રાહક વસ્તુ છે એ દષ્ટિએ જોઈએ તો એમાં પર્યાય છે જ નહિ. હવે પર્યાયાર્થિક વિભાવવ્યંજનપર્યાયની દષ્ટિએ જોઈએ. વિભાવવ્યંજન આકૃતિ સંસારના આકાર-વિકાર, એનાથી જોઈએ તો બધા જીવો વિભાવવ્યંજનપર્યાયસહિત છે. ત્રીજું. સિદ્ધ સદા નિરંજન છે એમ જ્યારે આપ કહો, તો બધા જીવો પર્યાયાર્થિકનયે પણ વિભાવવ્યંજનપર્યાયવાળા છે એ વાત વ્યર્થ જાય છે. કહો, સમજાય છે કાંઈ? આ બધું વેપારીને પકડવા જેવું છે, ‘વજુભાઈ’!

મુમુક્ષુ :- આ નયના જ્ઞાનની જરૂર શું છે?

ઉત્તર :- નય એટલે? જ્ઞાનનો વિષય કરનાર. જે વસ્તુ છે તેનો વિષય કરનાર તે નય. વસ્તુ કેવી છે એને જાણ્યા વિના નય જાણશે શી રીતે? વસ્તુને એના બે પડખા છે, એને બે પડખાને જાણવાનો જે નય એટલે જ્ઞાન, એ જ્ઞાનનો વિષય તે દ્રવ્ય અને પર્યાય છે. માટે નય જાણવી જોઈએ. અત્યાર સુધી શુદ્ધ-શુદ્ધ બહુ આવતું એટલે આ વળી જરી ગુંચવાડો આખો ઊભો થશે. પણ જ્ઞાનના જ ઠેકાણા ન મળે ત્યાં એમાં... વાત કરી ઇ સમજાય છે કાંઈ?

એક બાજુ આપ એમ કહો છો કે બે નયનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરવો. વળી બીજી રીતે એમ કહો છો કે પર્યાયાર્થિકનયે વિભાવ-વિકારની આકૃતિના પર્યાયે બધા જીવો સહિત છે. એક બાજુ કહો છો કે સિદ્ધ ભગવાન સદા નિરંજન છે. તો પર્યાયાર્થિકનયે વિકારી વ્યંજનપર્યાય સહિત છે એ વાત શાસ્ત્રનો ઉપદેશ વ્યર્થ જાય છે. આહાહા...! 'જેઠાભાઈ'! એની રમતું દ્રવ્ય અને પર્યાય બેમાં છે. બહારમાં કાંઈ છે નહિ. બહાર બહાર બધું દૂરનું. આહાહા...!

'(ઉત્તર :- વ્યર્થ નથી ઠરતો...)' જે પર્યાય એટલે અવસ્થાદષ્ટિએ વિકારી આકૃતિના પર્યાયો બધા જીવો કહ્યા હતા એ વાત ખોટી પડતી નથી. અને સદા સિદ્ધ નિરંજન કહ્યા અને પર્યાયાર્થિકનયે બધા વિભાવ-વિકારવાળા કહ્યા, એ વાતમાં વિરોધ આવતો નથી. કેમ? કેમ નથી આવતો? 'નિગમ એટલે વિકલ્પ; (ભેદ) તેમાં હોય તે નૈગમ.' નીચે ખુલાસો છે, જુઓ! નીચે નોટ. 'જે ભૂતકાળના પર્યાયને વર્તમાનવત્ સંકલ્પિત કરે...' ગયા કાળની દશા થઈ ગયો હોય એ વર્તમાન છે એમ કહે, એ એક નૈગમનય જ્ઞાનના અંશનો ભાગ છે.

'ભવિષ્યકાળના પર્યાયને વર્તમાનવત્ સંકલ્પિત કરે,...' એ પણ એક નૈગમનય. જ્ઞાનના અંશનું પૂર્વનું વર્તમાન અને ભવિષ્યનું વર્તમાન જણાવવું એ પણ એક નયનો વિષય છે. 'અથવા કંઈક નિષ્પન્નયુક્ત અને કંઈક અનિષ્પન્નયુક્ત વર્તમાન પર્યાયને સર્વનિષ્પન્નવત્ સંકલ્પિત કરે, તે જ્ઞાનને (અથવા વચનને) નૈગમનય કહે છે.' વિસ્તાર છે, બાપુ! એ નૈગમનય એટલે ભૂતકાળની દશા અત્યારે કહેવી, ભવિષ્યની દશા અત્યારે કહેવી એનું નામ નૈગમનયનો વિષય છે. એ પણ એક જ્ઞાન કરવાલાયક છે. સમજાણું કાંઈ?

'તે નૈગમનય ત્રણ પ્રકારનો છે : ભૂત નૈગમ, વર્તમાન નૈગમ અને ભાવી નૈગમ. અહીં ભૂત નૈગમનયની અપેક્ષાએ ભગવંત સિદ્ધોને પણ...' લ્યો. સિદ્ધ ભગવાન અશરીરી આત્મા થયા, પણ પૂર્વે તો સંસારી હતા ને? કે સિદ્ધ જ હતા? અનાદિ સિદ્ધ છે એ અપેક્ષાએ અહીં વાત નથી. એ અશરીરી આત્મા વસ્તુસ્વરૂપ એવું છે એવું દશામાં જેને પ્રગટ થઈ ગયું, એ દશામાં પહેલા સંસારીજીવ (હતા), એ સંસારી હતા. એ પણ એકેન્દ્રિય ચાર ગતિમાં હતા. વિકારી અંશપણે હતા. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

'અહીં ભૂત નૈગમનયની...' ગયા કાળના અંશની 'અપેક્ષાએ ભગવંત સિદ્ધોને પણ

વ્યંજનપર્યાયવાળાપણું અને અશુદ્ધપણું સંભવે છે,...' એ ગયા કાળની અપેક્ષાએ એને વ્યંજનપર્યાય અને અશુદ્ધપણું વર્તમાન છે એમ સંભવે છે. ગયા કાળની અપેક્ષાએ. આહાહા...! એની પર્યાયમાં અશુદ્ધતા હતી ને? વિકાર દશામાં હતો ને? ન હતો તો વિકાર ટાળીને નિર્વિકાર થયો શી રીતે? આત્યંતિક દુઃખથી મુક્ત થાઓ, એમ કહ્યું ને? તો દુઃખ હતું ને? મુક્તિ એટલે આત્યંતિક દુઃખથી સર્વથા છૂટી જવું. પણ ત્યારે પહેલું દુઃખ હતું ને? એ દુઃખથી મુક્ત થયા ત્યારે દુઃખ નથી. પણ દુઃખ તો પહેલી દશામાં હતું. એ પહેલી દશાનો આરોપ કરીને વર્તમાનમાં છે એમ કહેવું એ નૈગમનયનો વિષય છે. આહાહા...! વેપારી માણસને જરી... એય...! 'શિવલાલભાઈ'! ઉપર ઉપરનું નિશ્ચયનું હતું એ ઠીક લાગે. એ દ્રવ્યસ્વભાવમાં સંસાર નથી, ભેદ નથી, એકલો પર્યાય પણ નથી.

મુમુક્ષુ :- એ તો અસત્ છે, એનું અમારે શું કામ છે. એ અસત્ છે એમ તો લાખ્યું છે.

ઉત્તર :- શેમાં અસત્ પણ? દ્રવ્યમાં અસત્ છે. તેની અવસ્થામાં સત્ છે.

મુમુક્ષુ :- એની અમારે શું ચિંતા છે?

ઉત્તર :- ચિંતા કઈ અપેક્ષાએ ચિંતા નહિ? અમારા સ્વભાવમાં એ વિભાવ નથી. વિભાવ, વિભાવમાં હો, પણ અમે જ્યાં દૃષ્ટિ મૂકી છે એમાં એ નથી. એટલે અમારે ટાળવું કે રાખવું કે છે એનું અમારે શું કામ છે? એમ કહે છે. પણ પર્યાયમાં છે (એમ) રાખીને (વાત છે). સમજાણું કાંઈ? (શ્રોતા :- મેળ કરવો કઠણ પડે.) આહાહા...! વીતરાગ કીધું ને પહેલું અરિહંત ભગવાનના બે નયનો ઉપદેશ છે.

મુમુક્ષુ :- પહેલેથી જ એમ આવે છે.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી :- પહેલેથી ઉપાડેલું છે. વસ્તુનો પર્યાય અંશ છે કે નહિ? દશા છે કે નહિ? દશા ન હોય તો કાર્ય તો બધું દશામાં છે. સંસારદશા, મોક્ષમાર્ગદશા, મોક્ષદશા એ બધી દશા છે. વસ્તુ તો ત્રિકાળી ધ્રુવ ચિદાનંદમૂર્તિ ધ્રુવ છે. ધર્મ એ દશા છે. ધર્મ એ કોઈ ગુણ અને ત્રિકાળી વસ્તુ નથી. અજ્ઞાન અને વિકાર એ પણ એક દશા છે. સમજાણું કાંઈ? આ બધા વેપારીને આ બધું કહેવું. એય...! 'મલુપચંદભાઈ'! ઓલા આડાઅવળા ગોળા માર્યા હોય ને. અને સ્થૂળ સ્થૂળ મોઢાઆગળ કલ્યાઈ ગયું હોય, એને (એમ લાગે) આ શું વળી! મૂળ સમજણના ઠેકાણા નથી, કહે છે.

પર્યાય આત્મામાં સિદ્ધને પણ પૂર્વે હતી એ ગણીને વર્તમાન છે એમ નૈગમનયથી કહેવામાં આવે છે. એ સિદ્ધ ભગવાનને પણ ભૂતકાળની અપેક્ષાએ, રાજા હતો, પણ પછી રાજાથી ઊઠી ગયો અત્યારે. એક દાખલો. સમજાય છે? તો પણ પૂર્વની અપેક્ષાએ એને (એમ કહેવાય કે), રાજા છે, ભાઈ! રાજા. કહેવાય કે નહિ?

મુમુક્ષુ :- રાજા આવે એટલે ..

ઉત્તર :- એમ જ કહે ને. ત્યાં મૂળબિદ્રિમાં... નહિ? ત્યાં ઉતર્યા હતા. દિગંબર રાજા

હતા. રાજા હતા. એના મકાન અત્યારે જુઓ તો બધાં ઊંચા થાંભલા ને બધું. હવે તો બિચારા ઘસાઈ ગયા. પણ રાજા. એને રાજ તરફથી મળે છે કાંઈક. વર્ષાસન મળે. પણ શેઠિયા અત્યારે. પણ રાજા હતા એ લોકો. નામ ભૂલી ગયા. ‘જગદીશ’ એવું નામ હતું. દિગંબર છે. રાજા હતા. અત્યારે રાજા કહેવાય છે. મકાનો જુઓ તો મોટા ઊંચા થાંભલા. સમજ્યા ને? હવે તો ઘસાઈ ગયા. નવા કરવાનું કાંઈ ઓલું નથી. પણ એને રાજ તરફથી આજીવિકા માટે કાંઈક હજારો રૂપિયા મળે છે. તો એમ કહેવાય કે આ રાજા હતા. રાજા હતા નહિ પણ રાજા છે એમ પણ કહેવાય છે. આ રાજા માણસ છે એ તો જુદી વાત, હોં! એ તો વળી ભોળાને રાજા કહેવાય. મૂર્ખ એટલે રાજા માણસ છે. એમ નથી કહેતા? એટલે મૂર્ખ ન કહેતા મીઠો શબ્દ વાપર્યો. રાજા માણસ છે, ભાઈ! એટલે શું? મૂર્ખા છે એમ. આ તો ગયા કાળના રાજા હતા એને વર્તમાનમાં રાજા તરીકે ઓળખાવવા એવો પણ એક નયનો વિષય કહેવામાં આવે છે. અને આ કુંવર થાય તો એમ કહે, જે રાજાના હોય તો કહે એ તો રાજા છે. ભવિષ્યમાં રાજા થવાના. તીર્થંકર ભવિષ્યમાં થવાના એને વર્તમાનમાં તીર્થંકર કહે.

મુમુક્ષુ :- તીર્થંકરના ગર્ભકલ્યાણક...

ઉત્તર :- તીર્થંકરના ગર્ભકલ્યાણક. તીર્થંકર દીક્ષા લે છે. એ ક્યાં તીર્થંકર હતા? તીર્થંકર તો કેવળી થાય ત્યારે હોય. બોલાય તો એમ જ બોલાયને. ભગવાન જન્મ્યા, તીર્થંકર જન્મ્યા એમ કહે લ્યો. પણ તીર્થંકર તો તેરમે ગુણસ્થાને થશે. પણ એ વાત વર્તમાનમાં કહેવી એવો એક નેગમનયનો વિષય છે. જ્ઞાનને ભૂત-ભવિષ્યને લંબાવીને વર્તમાનમાં કહેવું એવો પણ એક વિષય છે.

‘ભગવંત સિદ્ધોને પણ વ્યંજન...’ એટલે આકૃતિ વિભાવ વ્યંજનપર્યાય પણ છે અને અશુદ્ધપણું પણ છે, લ્યો. ‘કેમ કે પૂર્વ કાળે તે ભગવંતો સંસારીઓ હતા...’ પહેલા એ ચાર ગતિમાં રખડતા હતા. આહાહા...! અનાદિ સંસારમાં તીર્થંકરો પણ પર્યાયમાં ભૂતકાળમાં એ ચાર ગતિ અનંતવાર કરી. એ વિકારી પર્યાય છે. એના અસ્તિત્વમાં છે. પર્યાયના અસ્તિત્વમાં હતી. એને વર્તમાનમાં કહેવી એ નેગમનયનો વિષય છે. ‘પૂર્વ કાળે તે ભગવંતો સંસારીઓ હતા એવો વ્યવહાર છે.’ એવો વ્યવહાર છે એમ કહે છે. પૂર્વે સંસારી હતા એમ અત્યારે કહેવું એવો એક વ્યવહાર છે.

‘બહુ કથનથી શું? સર્વ જીવો બે નયોના બળે શુદ્ધ તેમ જ અશુદ્ધ છે એવો અર્થ છે.’ લ્યો. બધા જીવો ત્રિકાળીની અપેક્ષાએ શુદ્ધ છે. વર્તમાન ત્રિકાળ શુદ્ધ છે. અને પર્યાયે શુદ્ધ થયેલા કે અશુદ્ધ રહેલા બેયને, સર્વ જીવને વર્તમાનમાં અશુદ્ધ કહેવામાં એ પણ એક નયનો વિષય છે. સમજાણું કાંઈ? જેણે પર્યાય માની નથી એને આ વાત કોઈ રીતે ન બેસે. એ પર્યાય છે, એ અવસ્થા મનાવવા, વસ્તુની સ્થિતિ મનાવવાની આ શૈલી ઊભી

કરી. સમજાણું કાંઈ? પર્યાય નહોતી. પર્યાય છે જ નહિ... પર્યાય છે જ નહિ. શેમાં નથી? દ્રવ્યમાં નથી-ત્રિકાળી વસ્તુમાં નથી. વર્તમાન દશામાં નથી તો કાર્ય તો પર્યાયમાં થાય છે.

મુમુક્ષુ :- પર્યાય તો કાર્ય કર્યા જ કરે છે, આપણે શું કામ છે?

ઉત્તર :- એ પણ ક્યારે? દ્રવ્ય સ્વભાવનો અનુભવ થયો ત્યારે. એકલી પર્યાય... પર્યાય... કર્યા કરે. કોના વિના? શેમાં થશે? પર્યાય, પર્યાયનું કાર્ય કરે. શેમાં પણ? કોણ? વસ્તુ જે જ્ઞાયકભાવ ધ્રુવ ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે, એવો અનુભવ દષ્ટિમાં આવ્યો. બસ પર્યાય, પર્યાયનું કામ કરશે જ હવે. દ્રવ્ય એ પર્યાયનું કામ નહિ કરે. છેલ્લી ગાથાનો આ અટપટો વિષય છે. જીવદ્રવ્યનો અધિકાર છે ને? તો દ્રવ્યનું પૂરું રૂપ તો દ્રવ્ય અને પર્યાય બે થઈને થાય છે. ‘પંડિતજી’! જીવ અધિકાર છે ને? જીવનો અધિકાર દ્રવ્યે એટલે ત્રિકાળ સત્તાગ્રાહક વસ્તુએ પણ છે અને વર્તમાન અવસ્થાએ પણ છે. એ વર્તમાન અવસ્થા વ્યંજનપર્યાયવાળી સંસારમાં હતી, એનો નાશ થઈને સિદ્ધને નિર્મળ (પર્યાય) થઈ. છતાં ભૂતકાળની અપેક્ષાએ પણ એને અશુદ્ધતા છે, વ્યંજનપર્યાય છે. બધા જીવોને છે તો એ પણ ભેગા આવી ગયા. સમજાણું કાંઈ? આરોપિતથી.

મુમુક્ષુ :- વાસ્તવિક નહિ.

ઉત્તર :- વાસ્તવિક વર્તમાન નૈગમથી કહેવામાં આવે છે. ભૂતની અપેક્ષાએ છે. ભૂતની અપેક્ષાએ (કહે) પણ વર્તમાનમાં છે એમ કહેવાય.

મુમુક્ષુ :- વર્તમાનમાં એવો આરોપ થઈ શકે.

ઉત્તર :- આરોપ થઈ શકે. આ જીવના અધિકારની છેલ્લી ગાથા પૂર્ણતાની પર્યાય સાથે બતાવવા માટે બે નયનો (વિષય લીધો). આહાહા...! આમાં તો ઘણા પ્રકારો આવ્યા, હોં!

પહેલું એમ કહ્યું કે ભગવાન અરિહંત પરમેશ્વરે બે જ્ઞાનના અંશો કહ્યા. કેમકે એનો વિષય બે છે માટે. વસ્તુ ત્રિકાળી અને વર્તમાન દશા. બે અંશો-વિષય છે. વિષય છે તો એ વિષયને જાણનારા બે નયો કહ્યા. વિષય છે એ ભિન્ન ચીજ છે. જાણનારું જ્ઞાન તે ભિન્ન છે. એક નયે ત્રિકાળ છે એ નયનો વિષય છે. એક નયે એનામાં વર્તમાન અવસ્થા છે. ચાહે તો સંસારી હો, વ્યંજનવાળી હો, વિકાર સહિત કે સિદ્ધ પણ છે. એવો બે નયનો (વિષય છે). કેમકે દ્રવ્યમાં બે પ્રકાર છે. દ્રવ્ય અને પર્યાય એના અસ્તિત્વમાં બે છે. માટે ભગવાને બે નયનો ઉપદેશ કહ્યો છે. એ જાણવાલાયક છે.

પહેલા એમ આવ્યું હતું કે દ્રવ્ય જેનું પ્રયોજન છે તેને દ્રવ્યાર્થિક કહીએ. પર્યાય જેની જરૂરિયાત, પ્રયોજન છે તેને પર્યાયાર્થિક કહીએ. સત્તાગ્રાહકનયે વસ્તુ સત્.. સત્... સત્.. ધ્રુવ (છે). એ ગ્રાહકનયે એમાં પર્યાય-ફર્યાય છે જ નહિ. સત્તા ત્રિકાળી સત્તાની ગ્રાહકદષ્ટિએ, એના બળે, એના જોરે એમાં પર્યાય નથી. અને પર્યાયાર્થિકનયના બળે બધા જીવોને પર્યાય છે એમ સિદ્ધ કર્યું છે.

ત્યારે વળી ફરીને લીધું કે આ સિદ્ધ તો સદા નિરંજન આપ કહો છો ને. એને તો અશુદ્ધતા નથી. નિરંજન શુદ્ધ પરમાત્મા થઈ ગયા ને. સાંભળને. ઇ કઈ અપેક્ષાએ કહ્યું? એને પણ ભૂતકાળમાં એ અવસ્થા અશુદ્ધ હતી. ચાર ગતિની આકૃતિ હતી. એને ટાળીને થયા. એ ગઈ છે એને વર્તમાનમાં ઓળખાવવી, એવો એક નૈગમનયનો વિષય છે. સમજાણું કાંઈ?

ચોખા લેવા જાતા હોય તો કહે શું લેવા જાવ છો? ભાત. ભાત તો હજી થયા પણ નથી. પણ એને ઓળખાવવા માટે (એમ કહે). ભાત કરવા છે ને.? (તો કહે), ભાત લેવા જાય છે. ઘરે રંધાણું. થોડું કાચું છે. ભાત થઈ ગયા. બેસી જાવ ખાવા. થોડું કાચું છે તો પણ એને પૂર્ણ નથી છતાં પૂર્ણ છે એમ કહેવાનો નયનો એક અધિકાર છે. બેસી જાવ. પૂરા થઈ ગયા, લ્યો. એમ કહે છે કે નહિ? શાક થોડું કાચું અને થોડું પાકી ગયું હોય તો કહે બેસી જાવ. બે મિનિટમાં પાકી જશે. અનિષ્પન્ન છે એને નિષ્પન્ન કહેવું. નથી પ્રાપ્તિ એની વર્તમાન પ્રાપ્તિ કહેવી એવો પણ એક (નય છે). કેમકે એવો એક ભાગ છે. ભવિષ્યની પર્યાય સાથે વર્તમાનને સંધિ કરો તો એવો ભાગ એને લાગુ પડે છે. સમજાણું?

ત્યારે કહે, તમે એમ કહ્યું વળી! સર્વ જીવો વ્યંજનપર્યાયવાળા બધા જીવો છે. એક બાજુ કહ્યું સિદ્ધ નિરંજન છે. તો બધા જીવો વિકાર વ્યંજન-આકૃતિવાળા છે, એ શાસ્ત્રનો ઉપદેશ વ્યર્થ જાય છે. વ્યર્થ નથી જતો. પૂર્વની અપેક્ષા લઈને વર્તમાનમાં કહેવું એ અપેક્ષાએ વ્યર્થ જતો નથી. કહો, સમજાણું કાંઈ? કેટલું યાદ રહેશે આમાં? 'પોપટભાઈ'એ તો કીધું છે કે કહીશું એમ કીધું. પેલી લાદીમાં કેમ બધું યાદ રહે છે? આઠ હાથ નાખવી, ફલાણી નાખવી, ઢીકણું નાખવી. જેમાં જેનો રસ, એમાં જ એનો રંગ જામેલો હોય. વાતું કરવા બેસે તો જાણે... આહાહા..!

અહીં આત્માની વાત છે. આત્મા અને દરેક વસ્તુ. દરેક વસ્તુના બે પડખાં છે. એક દ્રવ્ય પડખું, એક પર્યાય પડખું. બે પડખાં છે ને આ? શરીરના બે પડખાં છે કે નહિ આ? ડાબું અને જમણું. એમ દરેક આત્મા, દરેક પરમાણુ છ દ્રવ્ય, કાયમ રહેનારો એક અંશ, નય છે ને એટલે નય તો અંશનો જ વિષય કરે. આખાનો વિષય કરે તો પ્રમાણજ્ઞાન થઈ ગયું. સમજાણું કાંઈ? પરમાણુ દ્રવ્ય છે એ પરમાણુની વ્યાખ્યા હવે અજીવને લેશે. આ પછી. એમાં નથી પણ એનું જ્ઞાન કરીને છોડવાલાયક છે એમ બતાવે છે. સમજાણું કાંઈ?

અહીં તો કહે છે કે સર્વ જીવો પોતાના ભૂતકાળમાં, વર્તમાનમાં ભલે પવિત્ર સિદ્ધ પરમાત્મા થઈ ગયા, ભૂતકાળમાં દોષવાળા, આકૃતિવાળા હતા. એ અપેક્ષાએ એને લાગુ પડે છે વર્તમાન કહેવું એમ. એ વિરોધ પામતું નથી.

‘એવી રીતે (આચાર્યદેવ) શ્રીમદ્ અમૃતચંદ્રસૂરિએ (શ્રી સમયસારની આત્મજ્યાતિ નામની ટીકામાં ચોથા શ્લોક દ્વારા) કહ્યું છે કે :-’ ‘સમયસાર’માં આપણે આવી ગયું છે.

ઉભયનયવિરોધધ્વંસિનિ સ્યાત્પદાંકે
 જિનવચસિ રમન્તે યે સ્વયં વાન્તમોહાઃ
 સપદિ સમયસારં તે પરં જ્યોતિરૂચ્ચૈ-
 રનવમનયપક્ષાક્ષુણ્ણમીક્ષન્ત એવ ॥

એ ચોથો શ્લોક આપણે આવી ગયો છે. ‘બન્ને નયોના વિરોધને નષ્ટ કરનારા...’ નિશ્ચયથી જે કહ્યું તેને તે રીતે. પર્યાયને વ્યવહારથી કહ્યું, તેને તે રીતે. બેનો વિરોધ હોવા છતાં ‘સ્યાત્પદથી અંકિત જિનવચનમાં જે પુરુષો રમે છે...’ અપેક્ષાએ તે કહ્યું હતું. વસ્તુના સ્વરૂપમાં ત્રિકાળી ધ્રુવમાં એ પર્યાય નથી. પર્યાય, પર્યાયમાં છે, એના અસ્તિત્વમાં છે. એમ બેનું જ્ઞાન કરીને, વીતરાગે કહેલો જે ત્રિકાળી ધ્રુવ સ્વભાવ, એમાં જે પુરુષો રમે છે. વચનમાં રમે એટલે વચનમાં કહેલો ભાવ. કારણ કે વસ્તુ જે ત્રિકાળ છે એ તો ધ્રુવ છે. હવે એમાં રમવું એ તો પર્યાય છે, નવી દશા છે. સમજાણું કાંઈ? તો પર્યાય પર્યાય તરીકે જાણી, દ્રવ્ય દ્રવ્ય તરીકે જાણી અને દ્રવ્યસ્વભાવ મુખ્યપણે ભગવાનની વાણીમાં આદરવાલાયક કહ્યો છે. સમજાણું કાંઈ?

વસ્તુ.. દ્રવ્ય અને પર્યાયે બેએ વર્ણવી ખરી. બેનું બરાબર જ્ઞાન કરીને, પ્રયોજનભૂત જે વસ્તુ ત્રિકાળી છે તેનો આશ્રય લેવો, એટલે એમાં રમવું, એ વીતરાગના કહેલા બે નયનો સાર છે. વર્તમાન અવસ્થાને અવસ્થા તરીકે મેલવાળી, અશુદ્ધવાળી જેમ હોય એમ જાણે. અને ત્રિકાળ શુદ્ધ એકરૂપ છે એને જાણે. જાણીને વર્તમાન પર્યાય ઉપરથી દષ્ટિ ઉઠાવી (લેવી). જાણવા માટે બરાબર છે, આદરવા માટે બરાબર નથી. એમાંથી ઊઠાવીને વસ્તુ જે ત્રિકાળ વીતરાગે કહી તે. વીતરાગે તો ધ્રુવ સ્વભાવને આદરવાયોગ્ય કહ્યો. વીતરાગની વાણીમાં તો વીતરાગભાવ પ્રગટ કરવાનું આવે. વીતરાગભાવ પ્રગટ કરવામાં આવે ત્યાં પર્યાયની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે અને દ્રવ્યની અપેક્ષા કરવામાં આવે એ વીતરાગની વાણી કહેવામાં આવે છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

આ સંસારમાં જુઓને ભણે છે. કેટલા છોકરાઓને પરીક્ષા ચાલે છે. પરીક્ષા આવશે એટલે રાત અને દિવસ ભણે-વાંચે. પાપની પરીક્ષા છે અને પાપનું ભણતર છે. તો પણ એમાં કેટલી લગની છે. તેમ આ આત્મા શું છે? વસ્તુ શું છે? પર્યાય શું છે? એને જાણવાને માટે કેટલોક કાળ દેવો પડશે છે કે નહિ?

બે નયનું બરાબર જેમ છે તેમ જ્ઞાન કરીને, પોતાનું પ્રયોજન વીતરાગમાર્ગમાં ધ્રુવનો આશ્રય કરવો, પરની ઉપેક્ષા કરવી, એવું જે સારરૂપ ભગવાને કહ્યું, એમાં જે આત્માના સ્વભાવમાં રમે છે, અખંડ આનંદપ્રભુ એમાં રમે છે આવી ગયું. ધ્રુવ ત્રિકાળી છે એમાં રમે છે એ પર્યાય થઈ ગઈ.

‘તેઓ સ્વયમેવ મોહને વમી નાખીને,...’ એટલે શું કહે છે? અખંડ ધ્રુવ આનંદની મૂર્તિ

પ્રભુ! જે એક સમયની પર્યાયથી વેગળું તત્ત્વ છે. જાણવાલાયક પર્યાય છે એમ તો કહ્યું, પણ એ પર્યાયથી ભિન્ન દ્રવ્યાર્થિકનો વિષય જે આખું તત્ત્વ છે, એમાં જે પુરુષો રમે છે એનો મોહ-મિથ્યાત્વ-સ્વયં વમી જાય છે. એને મિથ્યાત્વ રહેતું નથી. સ્વભાવ સન્મુખ થતાં મિથ્યાત્વનો નાશ થયા વિના રહેતો નથી, એમ કહે છે. પર્યાયમાં મિથ્યાત્વ હતું તો ખરું. આહાહા...! વમી નાખે એમાં આવી ગયું. દ્રવ્ય શુદ્ધ છે એવો આશ્રય કરાવ્યો પણ પર્યાયમાં અશુદ્ધતા છે એનું જ્ઞાન કરાવ્યું હતું.

તેથી કહે છે કે જે અહીં ભગવાનઆત્મા ધ્રુવ ચૈતન્ય છે, એનો આશ્રય લઈને, અંતરમાં શ્રદ્ધા-જ્ઞાનથી રમે છે એનો મિથ્યાત્વનો ભાવ. 'સ્વયમેવ...' એટલે? નાશ કરું તો નાશ થાય એમ ત્યાં છે નહિ. મિથ્યાત્વનો નાશ કરું તો નાશ થાય એમ ત્યાં છે નહિ. એ તો આત્માના સ્વભાવ સન્મુખ જ્યાં ઢળ્યો, એટલે મિથ્યાત્વની ઉત્પત્તિ ન થાય એને મિથ્યાત્વને વમી નાખ્યું છે. આહાહા...! ભાષાની ખૂબી એ છે, વમી નાખ્યું છે. જેમ કૂતરો વમેલું ખાય. માણસ વમેલું ખાય નહિ. એમ જેણે ભગવાનઆત્માના સ્વરૂપનું, પર્યાયનું જ્ઞાન કરવા છતાં ધ્રુવનો આશ્રય લીધો છે, એનું મિથ્યાત્વ વમી જાય છે, નાશ થઈ જાય છે. ફરીને મિથ્યાત્વ થતું નથી એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ?

'તેઓ સ્વયમેવ...' જુઓ! સ્વયમેવ, એમાં ઘણા વાંધા ઉઠ્યા ને. કર્તાકર્મ આવે છે ને? પાંચ ગાથામાં. સ્વયં-સ્વયં. એના વાંધા. અરે...! ભગવાન! ક્યારે તારે વાંધા કાઢવાના. ખોટું લખાણ છે, એમાં આમ છે. સ્વયમેવ એટલે એ પરમાણુ, પરમાણુપણે પરિણમ્યો એમ સ્વયમેવ લેવું. પોતાથી જ પરિણમે છે અને પરથી નહિ, નિમિત્તથી નહિ એ વાત ન લેવી. પોતે પરિણમે છે. સ્વયં પરિણમવાનો અર્થ કે પુદ્ગલ પુદ્ગલરૂપે થાય છે. જીવ, જીવરૂપે થાય છે. પોતારૂપ. એમ. પોતાનું કીધું ને? પુદ્ગલ. પણ એનું અહીં શું કામ છે? કમબદ્ધમાં એમ નાખે છે ને એ. એમ કહે કે આ કમનિયમિત છે ને? તો બરાબર છે. જીવ તે જીવરૂપે બીજી પર્યાયે થાય. બીજી પર્યાયે જડરૂપે ન થાય, એમ કહ્યું છે ત્યાં. લ્યો. ઠીક. અરે...! આ વાંધા તે વાંધા. અરે...! ભગવાન ! આવા ટાણા, ભાઈ! ટાણે કામ નહિ કર તો પછી નહિ થઈ શકે.

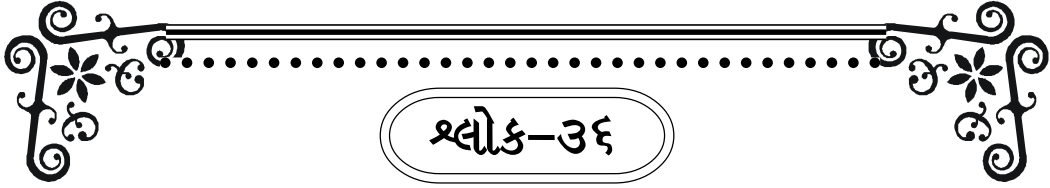
બે નયનો વિરોધ છે. છતાં કથંચિત્ દ્રવ્યદષ્ટિએ ધ્રુવ છે. કથંચિત્ પર્યાયદષ્ટિએ અશુદ્ધ છે અથવા પર્યાયદષ્ટિએ પર્યાય છે. એમ વિરોધ મટાડી દઈને, જે પુરુષ વીતરાગભાવમાં વસ્તુ પોતે ધ્રુવ ચૈતન્ય, અંતર આનંદનું ધામ ભગવાન ત્યાં વળી ગયો છે, ત્યાં વળી ગયો છે, એમાં રમે છે. એનું મિથ્યાત્વ સહેજે નાશ થઈ જાય છે.

'અનૂતન (-અનાદિ) અને કુનયના પક્ષથી નહિ ખંડિત...' લ્યો. અનવમ, અનય. અનવમ અને અનય. અનાદિ જે કુનયનો પક્ષ છે એનાથી ખંડિત નહિ થાય. એ તો પોતાના સ્વરૂપને પામીને આનંદની દશાને અનુભવશે. અનુભવ કાંઈ દ્રવ્યનો અને ધ્રુવનો નથી. અનુભવ એનો.

પણ જે પર્યાયનો પર્યાયલક્ષે અનુભવ હતો, એ દ્રવ્યલક્ષે પર્યાયનો અનુભવ થયો એટલે ધ્રુવનો અનુભવ સાથે કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ? વળી કહે કે દ્રવ્યનો અનુભવ હોય નહિ. પર્યાયનો અનુભવ હોય. કઈ અપેક્ષાએ? અનુભવ તો પર્યાયનો (છે), પણ જે પર્યાય અવસ્થા છે, અવસ્થા દષ્ટિમાં રહીને જે અનુભવ હતો, એ મિથ્યાત્વ અનુભવ હતો. અને એ ત્રિકાળી ધ્રુવમાં નજર કરીને અનુભવ થાય, એ ધ્રુવમાંથી આવતો હોવાથી ધ્રુવનો અનુભવ છે એમ કહેવામાં આવે છે. ધ્રુવનો અને પર્યાયનો બેયનો અનુભવ છે એમ કહેવામાં આવે. પણ કહેવાયનો અર્થ આટલો કે ધ્રુવના આશ્રયે પ્રગટ થતી દશાનો અનુભવ છે. ધ્રુવ કુટસ્થ વસ્તુ છે એનો અનુભવ હોઈ શકે નહિ. ખંડિત થતી નથી. કોઈ કુનયથી ન્યાય ખંડિત થાતો નથી એવી ચીજ છે, કહે છે. સમજાણું કાંઈ?

‘એવી ઉત્તમ પરમજ્યોતિને-સમયસારને-શીઘ્ર દેખે છે જ.’ અંદર. ભાષા જુઓ! ‘શીઘ્ર દેખે છે જ.’ જે કોઈ પર્યાયને પર્યાય તરીકે જાણતા છતાં તેનો આશ્રય છોડીને ત્રિકાળી જ્ઞાયકનો આશ્રય કરે છે એ અલ્પકાળમાં સમયસારને શીઘ્ર, અલ્પકાળમાં પરમાત્મપદને પામે છે. આહાહા..!

હવે ‘પદ્મપ્રભમલધારીદેવ’ શ્લોક કહે છે. ૩૬મો.

શ્લોક-૩૬

(માલિની)

અથ નયયુગયુક્તિં લંઘયન્તો ન સન્તઃ

પરમજિનપદાબ્જદ્વન્દ્વમત્તદ્વિરેફાઃ ।

સપદિ સમયસારં તે ધ્રુવં પ્રાપ્નુવન્તિ

ક્ષિતિષુ પરમોતોક્તેઃ કિં ફલં સજ્જનાનામ્ ॥૩૬॥

इति सुकविजनपयोजमित्रपंचेन्द्रियप्रसरवर्जितगात्रमात्रपरिग्रहश्रीपद्मप्रभमलधारिदेव-
विरचितायां नियमसारव्याख्यायां तात्पर्यवृत्तो जीवाधिकारः प्रथमश्रुतस्कन्धः ॥

[શ્લોકાર્થ :-] જેઓ બે નયોના સંબંધને નહિ ઉલ્લંઘતા થકા પરમજિનના પાદપંકજયુગલમાં મત્ત થયેલા ભ્રમર સમાન છે એવા જે સત્પુરુષો તેઓ શીઘ્ર સમયસારને અવશ્ય પામે છે. પૃથ્વી ઉપર પર મતના કથનથી સજ્જનોને શું ફળ છે (અર્થાત્ જગતના જૈનેતર દર્શનોનાં મિથ્યા કથનોથી સજ્જનોને શો લાભ છે)? ૩૬.

આ રીતે, સુકાવિજનરૂપી કમળોને માટે જેઓ સૂર્ય સમાન છે અને પાંચ ઇંદ્રિયોના ફેલાવ રહિત દેહમાત્ર જેમને પરિગ્રહ હતો એવા શ્રી પદ્મપ્રભમલધારીદેવ વડે રચાયેલી નિયમસારની તાત્પર્યપ્રવૃત્તિ નામની ટીકામાં (અર્થાત્ શ્રીમદ્ભગવત્ કુંદકુંદાચાર્યદેવપ્રણીત શ્રી નિયમસાર પરમાગમની નિર્ગ્રંથ મુનિરાજ શ્રી પદ્મપ્રભમલધારીદેવવિરચિત તાત્પર્યવૃત્તિ નામની ટીકામાં) જીવ અધિકાર નામનો પહેલો શ્વેતસ્કંધ સમાપ્ત થયો.

શ્લોક-૩૬ ઉપર પ્રવચન

અથ નયયુગયુક્તિં લંઘયન્તો ન સન્તઃ
 પરમજિનપદાબ્જદ્વન્દ્વમત્તદ્વિરેફાઃ ।
 સપદિ સમયસારં તે ધ્રુવં પ્રાપ્નુવન્તિ
 ક્ષિતિષુ પરમોતોક્તેઃ કિં ફલં સજ્જનાનામ્ ॥૩૬॥

આહાહા...! જે કોઈ પુરુષો 'જેઓ બે નયોના સંબંધને નહિ ઉલ્લંઘતા થકા...' દ્રવ્ય છે તે દ્રવ્યને દ્રવ્ય તરીકે જાણે અને પર્યાયને પર્યાય તરીકે મારામાં છે એમ જાણે. એ પર્યાય છે અને પરની છે એમ નહિ. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ ? 'પરમજિનના પાદપંકજયુગલમાં મત્ત થયેલા...' પરમવીતરાગના ચરણકમળના યુગલમાં 'મત્ત થયેલા ભ્રમર સમાન છે એવા જે સત્પુરુષો તેઓ શીઘ્ર સમયસારને અવશ્ય પામે છે.' લ્યો. એ અલ્પકાળમાં આત્મા, એની બે નયો કીધી ને ? બેને નહિ ઉલ્લંઘતા. પર્યાય, પર્યાય તરીકે છે એમ બરાબર નક્કી કરે. મારામાં પર્યાય છે. પરની નહિ અને પરને લઈને નહિ. અને દ્રવ્ય, દ્રવ્ય તરીકે પર્યાય વિનાનું ત્રિકાળ છે. સમજાણું કાંઈ ?

'પૃથ્વી ઉપર પર મતના કથનથી સજ્જનોને શું ફળ છે...' સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરે ત્રિકાળ જ્ઞાનથી જોયું, એવું કહ્યું, એવું છે. હવે બીજા અભિપ્રાયોથી જગતના પ્રાણીને શું કામ છે? પરમેશ્વરે જે આ માર્ગ કહ્યો એ સત્ પરમ પવિત્ર, પરમ સત્યની ધારાથી ચાલતો એને બીજા મતોથી શું કામ છે? લ્યો, એમ કરીને અહીંયાં જીવ, વીતરાગે કહ્યો એવો જીવ, એમ. જીવ અધિકાર છે ને?

સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ વીતરાગદેવે કહેલો, અનંતગુણનો પિંડ દ્રવ્ય. પર્યાય, પર્યાય તરીકે અનાદિઅનંત પર્યાય છે. પર્યાય પણ કોઈ દિ' પર્યાય વિનાનું દ્રવ્ય હોય નહિ. અને દ્રવ્ય વિનાની પર્યાય હોય નહિ. એ તો પરની અપેક્ષાએ જુદું પાડતા. સમજાણું કાંઈ? એવો જે વીતરાગ માર્ગનો ઉપદેશ, એને બરાબર સમજીને અન્ય અભિપ્રાયથી તારે શું કામ? ફલાણા આમ કહે... ફલાણા આમ કહે. આ માર્ગ જ આવો છે. એવું સમજીને અંતરમાં આશ્રય કરવો, એ અલ્પકાળમાં સમયસાર પામે છે. (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ !)